

УДК 809

DOI <https://doi.org/10.32782/bsps-2025.2.30>

ВАРВАРИЗМИ ТА ЦИТАТИ. ДЕКІЛЬКА СПОСТЕРЕЖЕНЬ ПРО РИТОРИКУ У МІЖМОВНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Матвій Сокаль

доктор гуманітарних наук в галузі українського літературознавства
Університету Марії Кюрі-Склодовської, м. Люблін (Польща),
військовий в інтернаціональному легіоні ЗС України
orcid.org/0000-0003-2830-0032
Researcher ID: HLX-2770-2023
e-mail: maciek.sokal@gmail.com

Анотація. У доповіді розглянуто мовні запозичення як ключовий, хоча й не досить досліджений аспект міжкультурної (або, точніше, міжмовної) комунікації. Автор наголошує, що запозичення не лише слугують каналом перенесення елементів однієї культури до іншої, а і самі по собі є риторичними повідомленнями, здатними як сприяти порозумінню, так і створювати бар'єри. Звертається увага на розмежування між варваризмами та цитатами: перші часто підкреслюють «чужість» і можуть нести негативне забарвлення, тоді як цитати зберігають контекст і автономію оригіналу, демонструючи повагу до іншої мовної культури.

У доповіді також розглянуто критику поняття міжкультурної комунікації, зокрема з боку Ю. Хонбіна, який вбачає в ньому прояви прихованого культурного есенціалізму. Водночас запропоновано ширше розуміння мовної культури, яке не обмежується національними чи етнічними межами.

На прикладі новели М. Коцюбинського «В пугах Шайтана» продемонстровано, як варваризми та цитати функціонують у літературному тексті, формуючи риторичну міжмовну дискурсу. Згадано й приклад із сучасної популярної культури – коміксову рекламу на поїздах у Лужиці – як приклад «холодного» засобу міжмовної комунікації за термінологією Маршала Маклуена.

Доповідь не претендує на вичерпність, але окреслює деякі важливі аспекти риторичних механізмів у міжмовному дискурсі, які досі залишаються поза увагою дослідників.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, міжмовна комунікація, мовні культури, мовний дискурс.

BARBARISMS AND QUOTATIONS. SOME OBSERVATIONS ON RHETORIC IN INTERLINGUAL COMMUNICATION

Matvij Sokal'

Doctor of Humanitarian Sciences in the Field of Ukrainian Literary Studies
Marie Curie-Skłodowska University, Lublin (Poland),
Soldier in the International Legion of the Armed Forces of Ukraine
orcid.org/0000-0003-2830-0032
Researcher ID: HLX-2770-2023
e-mail: maciek.sokal@gmail.com

Abstract. The report examines language borrowing as a key, though under-researched, aspect of intercultural (or, more precisely, interlinguistic) communication. The author emphasizes that borrowings not only serve as a channel for transferring elements of one culture to another, but are also rhetorical messages in themselves, capable of both promoting understanding and creating barriers. Attention is drawn to the distinction between barbarisms and quotations: the former often emphasize “foreignness” and can carry a negative connotation, while quotations preserve the context and autonomy of the original, demonstrating respect for another linguistic culture.

The report also examines criticism of the concept of intercultural communication, in particular from Yu. Hongbin, who sees in it manifestations of hidden cultural essentialism. At the same time, a broader understanding of linguistic culture is proposed, which is not limited to national or ethnic boundaries.

© М. Сокаль, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Using the example of the short story by M. Kotsiubynsky's "V putakh Shaitana" demonstrates how barbarisms and quotations function in a literary text, forming the rhetoric of interlingual discourse. An example from modern popular culture is also mentioned – comic strip advertising on trains in Luzhytsia – as an example of a "cold" means of interlingual communication according to Marshall McLuhan's terminology.

The report does not claim to be exhaustive, but outlines some important aspects of rhetorical mechanisms in interlingual discourse, which still remain out of the attention of researchers.

Key words: *intercultural communication, interlingual communication, language cultures, language discourse.*

Постановка проблеми. Доповідь має на меті звернути увагу та дещо приблизити шановним слухачам проблематику мовних запозичень як елементу міжкультурної чи то пак міжмовної комунікації, причому зосереджуюся, з огляду на обмеження конференційної доповіді, лише найбільш істотними, на мою думку, аспектами цієї теми, котра є надзвичайно важливою, оскільки мовні запозичення великою мірою формують те, що називаємо – правильно чи ні, це вже інша тема, яку порушу тут трохи пізніше – міжкультурною комунікацією. Водночас питання мовних запозичень не дочекалося досі глибокого аналізу в такому саме контексті.

Було порушено спробу, у цьому ледве загальному нарисі можна широко використати приклади як із розмовного спілкування і популярної культури, так і з художньої літератури.

Відколи Маршал Маклуен вразив світ майже коперніканським (як сам, до речі, скромно на це натякнув у «Understanding media») відкриттям, що засіб є повідомленням, і не менш новаторською концепцією глобального села, досі не вміємо справді зрозуміти суть помічених та прогнозованих ним процесів, хоч вони відбуваються в нас на очах, і саме попередження фатальних наслідків деяких із описуваних Маклуеном процесів було однією з головних цілей, за словами самого автора, написання «Understanding media».

Канадський вчений Ю. Хонбін, автор есе "A skeptic's guide to "intercultural communication" – debunking the "intercultural" and rethinking "culture" багато в чому правий, коли критикує введене Едвардом Твітчелом Голлом саме поняття міжкультурної комунікації як таке, що впливає з прямо расистських упереджень (незважаючи на те, що ця теза може здаватися трохи надміру категоричною та односторонньою). Він пише: "As someone who has already spent more than 20 years of his adult life studying teaching,

and most importantly doing, what has been conventionally characterized as "intercultural communication", I still cannot help but doubt the validity of such characterization. And as time has passed, my doubt has considerably grown. A ramification of this is that I increasingly find myself asking students and colleagues, "What on earth is the 'intercultural'?", to which I have never received a truly convincing answer. No matter how "critical" or "nuanced" they claim to be, almost all answers that I have surveyed so far, with very few exceptions, I reflect essentialism, that is, representing individual human beings' "behaviors as entirely defined and constrained by the cultures in which they live so that the stereotype becomes the essence of who they are". Interestingly, essentialism remains deeply entrenched in the field but not for want of wide and public denouncement in the academy. Nevertheless, with a massive amount of work underlain by essentialism being cranked out every year, the situation has significantly worsened since 1959, when Edward T. Hall first used the term "intercultural communication", which many people believe marked the birth of a whole field".

З іншого боку, не забуваймо, що слово «культура» є далеким від однозначності й очевидності, на що, зрештою, Ю. Хонбін також звертає увагу в згаданому есе. Якщо приймемо, що існують «мовні культури», межі яких не обмежуються, а в будь-якому разі не мусять обмежуватися націями, народами чи етнічними групами, а здається мені, що якраз українці доволі добре усвідомлюють, що така теза не є зовсім необґрунтованою, то «міжкультурну комунікацію» можемо, принаймні почасти, розглядати саме як дво- або більш ніж двомовний дискурс. Прийняття такої термінології здається мені, зваживши на вищесказане, більш доцільним, властивим і, так би мовити, безпечнішим.

Хоча Маклуенівська теза про засіб як повідомлення стосується, звісно, засобів у значенні матеріальної форми вислову, то

у випадку зіткнення двох чи більше мов можна і слід згадати доробок цього відомого вченого, який, серед іншого, багато уваги присвячував саме діалогу та конфронтації культур. Отож, мовне запозичення, звукове і графічне, є не в меншому ступені «технічним» повідомленням, ніж друк чи радіо, особливо якщо наважитися (а я все-таки готовий наважитися, оскільки вважаю це доречним) внести певні робочі коректи в пропонований Маклуеном образ засобу. Виправданням може бути деяка наївність Маклуена, коли він повторює як щось само по собі очевидне, якби мимоходом, проголошене ще Платоном і деконструйоване далеко не вперше Деррідою, твердження про вторинність письма до мовлення.

Як я вже зазначив, маю тут зосередитися тільки на деяких вузьких, але знакових аспектах двомовного дискурсу, а саме на особливо поширених риторичних засобах, які є притаманними для адаптації та використання якоюсь мовою, чи то пак дискурсом якоїсь мови, елементів іншої мови або інших мов. Виниклі в такій ситуації риторичні форми можуть як сприяти відносинам і передусім розумінню між носіями різних мов або мовними середовищами, так і значною мірою перешкоджати цій комунікації, зокрема в регіонах, де мовні середовища безпосередньо і постійно стикаються одне з одним, хоча, з іншого боку, не можна не погодитися з Маклуеном, що електронні засоби комунікації перетворюють (або й вже перетворили) весь наш світ у свого роду прикордонний регіон.

Найпоширеніші й найбільш значущі з-поміж таких риторичних засобів – це, на мою думку, варваризми та цитати.

Варваризм підкреслює чужість, іноді натякає своєю появою на якогось роду «ненатуральність» чи то суб'єкта, чи то самого свого змісту, чи то, врешті, ситуації. Таким є дуже часто, якщо не завжди, значеннєвий відтінок варваризмів у повсякденному спілкуванні, особливо на прикордонних територіях. Наприклад, польський етнонім «Polak» замість німецького «Pole», вжитий у німецькомовному реченні, дуже часто має іронічне забарвлення і навіть ознаки етнофолізму, тому що сугерує, що сама польська мова та її носії належать сфері чогось зовсім і в корені чужого, прямо ненатурального, що не йдеться про націю, одну з багатьох інших, а про щось,

що навіть не передається «нормальною» мовою. Одночасно вжиття того самого варваризму поляком у німецькомовному вислові може підкреслювати відчуженість мовця. Так, і вжиття в польськомовному тексті українського вираження «самостійна Україна» замість польських «niezależna Ukraina» чи «samodzielna Ukraina» сугерує, що сама ідея незалежності у випадку України є чимось неприродним, суттєво відмінним від незалежності інших, «нормальних» країн.

Не стверджую категорично, що вжиття варваризмів завжди мусить мати іронічне чи неприхильне забарвлення і аж ніяк, що завжди впливає з подібних намірів, а втім вважаю, що немає сумнівів, що така риторика підкреслює чужість і, як правило, не є корисною для міжмовного діалогу.

Зовсім інший характер мають іншомовні цитати, тому що в цитаті зберігається автономія іншої мови, її контекст, отже, створюється враження поваги для оригіналу. На відміну від варваризму, цитата не є словом чи вираженням, яке було вкладено без логічного обґрунтування контекстом.

Наведу приклади з дуже відомої, прекрасної новели Михайла Коцюбинського «В путях Шайтана». Цей короткий твір рясніє як варваризмами, так і цитатами. Коли героїня вживає кримськотатарські слова «киз» (тут це невласне – пряма мова) і «чішме», то маємо справу, звичайно, з варваризмами, те саме стосується часто повторюваного слова «кепек», але вже в дальших фрагментах тексту варваризми замінюються цитатами. Коли мати кличе героїню словами «Емене! Кель мунда», то текст сильно наголошує, що це саме цитата – читач бачить не тільки, що речення є в лапках, але й означення апострофом наголосу на останній склад для якомога більшої вірності кримськотатарському звучанню слів. Коли героїня звертається до зустрічених європейок словами «Карош... карош урус...», то це перевернутий: тому що татарка вживає не-кримськотатарське слово в не-кримськотатарському тексті – варваризм чи перевернута цитата? Передусім це потрійне перевернення цитати, тому що російське слово цитує татарка, її цитату цитує україномовний оповідач, але цитує він це слово як підкреслення того, що ситуація перевертається, отже, певним чином наратор бере в лапки сам факт, що це є цита-

тою, тому що саме бачимо тепер ситуацію з іншого боку, не з перспективи європейок, котрі потрапили в руки здивованих «диких», а з перспективи татарки, котра бачить в європейках дивовижне явище, і це здивування (в контексті зображеного світу) є для читача зрозумілим, під час коли прибулі до оселі, в якій живе героїня, чужинки – незнайомим, ледве скупко описаним втручанням. Отже, текст здається говорить читачеві: «Дивись, татарка так цитує чуже їй слово, як і я цитую її слова, і як ти цитуєш, читаючи – невміло, неправильно». Далі появляється в тексті кримськотатарське слово «ярмут», але тут уже в дужках додається переклад українською «(яйця)», тобто текст певним чином деконструє власне вжиття варваризмів у початкових фрагментах, тому що тепер перекладає, пояснює – в буквальному та переносному смислах – кримськотатарську мову, тобто пояснює читачу, що це не якийсь екзотичний колорит, а просто яйця. Тепер нарація є в цьому послідовною та наступна цитата: «Кепек! асма кепек!» – подається теж з перекладом у дужках, а всі інші кримськотатарські слова є вже власними назвами і мають характер екзотизмів, не варваризмів як таких.

Я так багато місця присвятив цій новелі М. Коцюбинського, тому що саме вона яскраво ілюструє риторичну відмінність посилю цитат і варваризмів у контексті міжмовного дискурсу.

Повертаючись до Маклуена, особливо ефективними мусять бути ті суто риторичні засоби міжмовної комунікації, які, за термінологією Маклуена, є «холодними», тому що хоч і меншою мірою ніж «гарячі» нав'язують однозначний посил, то все ж таки спонукають до безпосередньої активності реципієнта у сприйманні посилю, а таким чином залучають реципієнта до створеної ними форми міжмовної комунікації, неминуче поширюючи цю форму і надаючи їй роль мало не пануючої парадигми. Тому так важливими є реклами та соціальні й політичні оголошення (які, звичайно, є по суті теж

рекламами) у вигляді «холодного» засобу коміксів. Ця роль у випадку міжмовної комунікації посилюється відносною універсальністю візуального нарративу, навіть беручи до уваги те, що сама по собі візуальність тексту зовсім не є універсальною. Дуже цікавим прикладом вважаю рекламу, яка минулого року була розміщена на поїздах у регіоні, в якому живу вже багато років – у Лужиці. Реклама представляє в коміксовій формі коротку серію двомовних діалогів, в яких питання (напр., про те, чи місце в купе є вільним) ставиться німецькою, а відповідь (звісно, в коміксовому балоні) дається верхньолужицькою, або навпаки: питання – верхньолужицькою, а відповідь – німецькою. Тут немає «натуральної» мови контексту, якщо контекстом не вважати, наприклад, значну перевагу німецької мови у містах і більшості сіл Лужиці, чи саму німецькомовну назву залізниці, до якої належать поїзди з цією рекламою (Deutsche Bahn). Весь текст складається лише з двомовних цитат і повідомлення є ясным: обидва мовні середовища є рівноправними та ведуть діалог, причому маю тут на увазі «повідомлення» саме в маклуенівському значенні, тобто свого роду перформатив, який становить те, про що каже і створює нову дійсність.

Я глибоко переконаний, що як популярна культура, як в останньому прикладі, так і художня література, навіть не конче так видатна, як М. Коцюбинського, насамперед повинні – в ділянці взаємин між націями та культурами – зосереджуватися на риторичному повідомленні, яке виникає у зверненні до іншої мови, іншої ніж мова нарації або мова «суспільного контексту».

На цьому закінчую цю коротку доповідь, виправдовуючи її обмеженість, як і на початку: це лише спостереження, які не претендують на повний чи хоча б глибокий аналіз. А втім сподіваюсь, що вдалось мені назвати справді істотні, а надто мало помічені дослідниками аспекти того, що – слушно чи ні – отримало назву міжкультурної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коцюбинський М. «Тіні забутих предків: повісті оповідання, етюди, нариси, казки», Фоліо. 2005.
2. Marshall McLuhan «Understanding media», wyd. Taylor & Franics Lmt., 2001.
3. “A skeptic’s guide to “intercultural communication” – debunking the “intercultural” and rethinking “culture”. <https://doi.org/10.1515/lass-2023-0014>.
4. Edward T. Hall “The silent language”, wyd. Bantam Dobleday Dell Publishing Group 1, 1973.

5. Maria Gołębiewska «Czy uniwersum derridiańskie jest systemem?». «Sztuka i filozofia». Nr. 7, 1993, ss. 115–130.
6. Holliday A. Intercultural Communication and Ideology. Sage. References. Scientific 2011. URL: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3699346>.
7. Holliday A., Hyde M., & Kullman J. Intercultural Communication: An Advanced Resource Book for Students. Routledge. References. Scientific. 2021. URL: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3507480>.

REFERENCES

1. Kotsiubynskyi M. (2005). “Tini zabutykh predkiv: povisti, opovidannia, etiudy, narysy, kazky” [“Shadows of Forgotten Ancestors: Stories, Sketches, Essays, Fairy Tales”], Folio.
2. Marshall McLuhan (2001). «Understanding media», wyd. Taylor & Franics Lmt.
3. “A skeptic’s guide to “intercultural communication” – debunking the “intercultural” and rethinking “culture”. <https://doi.org/10.1515/lass-2023-0014>.
4. Edward, T. (1973). Hall “The silent language”, wyd. Bantam Dobleday Dell Publishing Group 1.
5. Maria Gołębiewska (1993). «Czy uniwersum derridiańskie jest systemem?», «Sztuka i filozofia». Nr. 7, ss. 115–130.
6. Holliday, A. (2011). Intercultural Communication and Ideology. Sage. References. Scientific. Retrieved from: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3699346>.
7. Holliday, A., Hyde, M., & Kullman, J. (2021). Intercultural Communication: An Advanced Resource Book for Students. Routledge. References. Scientific. Retrieved from: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3507480>.

Дата надходження статті: 16.04.2025

Дата прийняття статті: 28.04.2025

Опубліковано: 30.09.2025